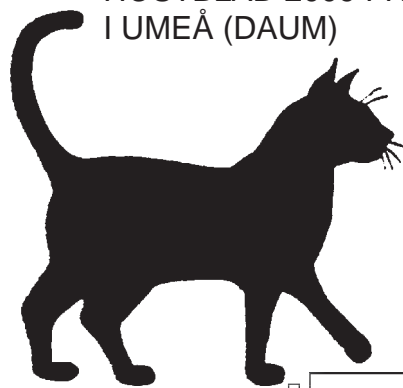

HÖSTBLAD 2009 FRÅN DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET
I UMEÅ (DAUM)

DAUM-KATTA

”Hänna köm ägge bårte katta!”

”Hänna köm ägge bårte katta!” Uttrycket finns belagt på många håll i Västerbotten och Norrbotten och betyder ordagrant ’nu kommer ägget ur kattan’. Innebörden är ungefärligen – med ett annat uttryck som knyter an till djurvärlden: ’detta är pudelns kärna’.

Personellt

Under 2008 har vi haft förstärkning på DAUM i form av personal med kortare anställningar. Marica Blind har arbetat vidare med de samiska samlingarna, digitaliserat inspelningar, skannat skriftligt material och matat in uppgifter i registerdatabasen. DAUM:s datatekniker under en period, Patrik Larsson, har efter att på ett professionellt sätt tagit hand om datautrustning och nätverk begivit sig vidare ut i världen till andra anställningar. Som ny tekniker, men huvudsakligen med inriktning på ljudteknik och digitalisering, har Thomas Sandström anställts. Han stannar kvar på DAUM under hela 2009 – vilket vi förstås är mycket glada och tacksamma för.

Under 2009 har DAUM även kunnat anställa Lena Vestman, med ett förflutet som transkriptör på universitet, för uppgiften att fortsätta arbetet med att skriva ut inspelningar.

Kicki Djärv har under 2008 arbetat med DAUM:s musiksamlingar, som hon var med om att bygga upp redan på 1970-talet. Hon har även i arbetet uppmärksammat genusperspektivet i sitt projekt "Livsval ur kvinnoperspektiv" om kvinnors situation i inlandet.

En rad praktikanter har tillbringat olika långa perioder vid DAUM under 2008. Sven-Olof Eriksson, Samuel Columbus, Simon Lindmark, Mattias Falk, Torkel Holmström samt Jenny Brandberg-Häggström, som stannar kvar även under 2009. Vi tackar dem alla för deras insatser.

Vissa av arkivets ordinarie personal har varit engagerade med annan verksamhet under delar av året och vi har haft möjlighet att anställa vikarier under dessa perioder. Pekka Nikupeteri har vikarierat för Harriet Kuoppa, tornedalsk forskningsarkivarie, som varit tjänstledig på halvtid för doktorandstudier. Pekka har huvudsakligen lyssnat igenom inspelningar och kategoriserat dem i grupperna finska och meänkieli. En uppgift som har blivit aktuell efter fastställandet av meänkieli som ett nationellt minoritetsspråk.

Coppélie Cocq, fransyska som disputerat på en avhandling om samiskt berättande, "Recovering Sámi Narratives", har vikarierat en tid för DAUM:s samiska forskningsarkivarie, Susanne Idivuoma, som i sin tur innehåft en provanställning vid Sametinget under 9 månader. Coppélie har bidragit med en intressant artikel i detta nummer av Kattan om den samiska verksamheten vid DAUM i ett historiskt perspektiv.

DAUM-KATTA är ett oregelbundet utkommande organ för Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå
DAUM ingår i den statliga myndigheten Institutet för språk och folkminnen.

Redaktör och ansvarig utgivare: arkivchef Ola Wennstedt

Omslagsbild: Getarpojkar, Malträsk, Degerfors socken 1923. Foto Gustav Fridner

DAUM-KATTA finns också på Internet: www.sofi.se/daum

INNEHÅLL

PERSONELLT	SID. 2	GÅVOR OCH DONATIONER	SID. 10
REDAKTÖREN HAR ORDET	SID. 3	AKTUELLA BÖCKER	SID. 11
INSAMLING AV SAMISKT MATERIAL	SID. 4	LÅT DINA BERÄTTELSE BLI EN VÄRDEFULL DEL AV VÅRA SAMLINGAR	SID. 13
MINORITETSSPRÅKET MEÄNKIELI VID INSTITUTET FÖR SPRÅK OCH FOLK.- MINNEN	SID. 6	DIGITALISERINGSVERKSAMHETEN VID DAUM	SID. 14
DAUM:S REFERENSGRUPP FÖR MEÄNKIELI	SID. 8	ROPET I LASTERFJÄLLET	SID. 16
VILHELMINA – EN LAPPMARKSBYGD PÅ VÄG MOT FRAMTIDEN	SID. 9	GUBBTRÄSKGETAREN	SID. 18
		RUNORNA FRÅN JILTJAUR	SID. 19

Redaktören har ordet

I mitten av februari överlämnade Kulturutredningen resultatet av sitt arbete till kulturminister Lena Adelsohn Liljeroth. Utredningen (SOU 2009:16) har mött kraftig kritik från många håll, främst från kulturskapande håll. Författarförbundet beskriver den i en artikel i SvD (den 18/2 2009) som ”ett dråpslag för litteraturen” och ”en krigsförklaring”.

DAUM ingår i statsorganisationen i en s.k. förvaltningsmyndighet, Institutet för språk och folkminnen. Därför påverkar förslagen i utredningen även vår verksamhet, men effekterna av förslagen blir inte så omfattande för vår del.

Kulturutredningen består av tre avdelningar, Grundanalys, som tecknar bakgrund och förutsättningar för statens organisation och satsningar inom kultursektorn, Förnyelseprogram där tankar och visioner läggs fram om hur den nya organisationen ska arbeta och slutligen Kulturpolitikens arkitektur, där förslag på ny myndighetsorganisation presenteras. Den nya organisationen delas in i tre sfärer, *Arkiv, bibliotek och språk, Samtid, historia och livsmiljö* samt *Konstarterna*.

Institutet för språk och folkminnen och DAUM kommer att ingå i sfären Arkiv, bibliotek och språk tillsammans med nuvarande Statens kulturråd, Riksantikvarieämbetet, Riksarkivet och de sju landsarkiven, Kungliga biblioteket, Konstnärsnämnden, Nämnden för hemslöjdsfrågor, Statens konstråd, Stiftelsen Svenska Rikskonserter, Sveriges författarfond, Riksutställningar och Talboks- och punktskriftsbiblioteket. Riksarkivet och landsarkiven slås ihop och bildar Arkivverket, medan det för andra myndigheter endast blir frågan om förändrad och bredad inriktning på verksamheten. En ny samlad myndighet för arkiv och bibliotek bör senast 2014 vara inrättad – övriga förändringar kan ske snabbare.

Institutet för Språk och folkminnen kommer alltså att ingå i sfären Arkiv, bibliotek och språk, men eftersom Institutet dels är så nyinrättat i sin nuvarande form och dels består av flera verksamheter – dialekter, folkminnen, språk, språkplanering och språkpolitik – bör det tills vidare inte organiseras ihop med de övriga myndigheterna förrän inriktningen på dess verksamhet utvecklats tydligare.

I utredningen föreslås alltså ingen förändring som inverkar på DAUM:s verksamhet. Åtminstone inte före 2014.

Redaktören

Insamling av samiskt material

Dokumentation och forskning om folkminnen är, som alla forskningsfält, barn av sin tid. Olika insamlingsperioder har således följt olika ideologier och agendor. Därför är det av stor vikt att ta i beaktande den kontext som gällde då materialet samlades in, i synnerhet när man betraktar samiskt material. I denna korta artikel presenteras en översikt av kontexten kring insamlingsarbetet av samiskt arkivmaterial på DAUM.

Från kollektiv till individ

Den aktivaste insamlingsperioden vad gäller samiskt arkivmaterial på DAUM sträcker sig från 1955 till ca 1990. Under denna tid har det skett en förändring av attityden till folkminnen och folklöre, vilken återspeglas i frågelistor, fältarbete och forskning.

Målet för fältarbete var inledningsvis att ”samla in så ålderdomliga kulturdrag som möjligt”, ”rädda spillrorna av den äldre kulturen” och ”framställa landets allmoge i bästa möjliga dager” (Salomonsson, 2003:90). Under första delen av 1900-talet och i viss utsträckning fram till 70-talet var tradition ett nyckelord i folkminnesforskning. Agneta Lilja har uppmärksammat ett signifikativt pronomensifte i frågelistor som författades och användes av dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Där ett generellt ”man” använts i frågor om bruk och vanor valde frågelistsförfattare pronominet ”du” från och med mitten av 1970-talet (Lilja, 1990:17). Detta pronomensifte indikerar ett mer koncentrerat betraktelsesätt på individen vilket kom att ersätta eller åtminstone tona ner en allmängiltig och normativ bild. Även innehållsmässigt märks en förflyttning från det generella till det individspecifika i frågelistorna. Detta återspeglar hur individen började få allt större uppmärksamhet.

På ett likartat sätt har den danske folkloristen Bengt Holbek (1985:22–23) påpekat att det skett en förflyttning av det teoretiska betraktelsesättet inom det forskningsfält han företräder. Under det sena 70-talet och tidiga 80-talet började man undvika begreppet ”traditionsbärare”, för att istället börja betrakta informanten som ”en människa”. Vi har börjat inse, menar Holbek, att dessa berättare

är människor som har känslor, ett syfte med sitt berättande, artistiska ambitioner, osv.; de vill mena någonting och inte vara provexemplar (Holbek, 1985:22).

Från det förflutna till det samtida

Samisk forskning i Skandinavien har sina rötter i den s.k. ”lappologin”, som av tradition hade en filologisk inriktning. ”Lapp” var den allmänna benämningen för same då och saknade de negativa konnotationer som termen har idag; dock återspeglar termen och fältets beteckning att samerna själva saknade inflytande. Ännu på 40-talet var lappologer som Ernst Manker och Björn Collinder företrädare för samisk forskning. Med Collinders elever Bo Wickman, Tryggve Sköld, Israel Ruong, och Harald Grundström fick samerna större inflytande över perspektivet. Eidheim (1993) argumenterar att samisk forskning efter andra världskriget satte fokus på det förflutna. Det saknades intresse för det samtida, eller för hur samerna själva upplevde social förändring. Först senare, på 80–90-talen, växer intresset för samtidsdiskurser fram (Mathisen, 2000:120).

På det politiska och ideologiska planet präglades det samiska samhället av betydelsefulla förändringar. 1970-talet bevitnade ett stort engagemang från den samiska sidan, som kom till uttryck genom politisk organisering, kulturella rörelser och en strävan efter större delaktighet i samiska frågor.

Under 1970-talet skedde vidare stora förändringar gällande samiskans ställning. År 1975 fick Umeå universitet sin första professor i samiska, Nils-Erik Hansegård. I och med att samiskan officiellt inträdde på den akademiska arenan fick även samiskt arkivmaterial en högre status. En professur i finsk-ugriska språk var redan etablerad vid Uppsala universitet, och vid samma universitet inrättades 1969 en professur för Israel Ruong, som därmed blev den första samiska professorn i Sverige.

Vid DAUM aktualiserades de samiska frågorna och den samiska delaktigheten genom inrättandet av en ny tjänst och genom insamling och förteckning av samiskt material från olika institutioner. I ett yttrande daterat 24 nov 1975 uttrycker Israel Ruong, Uppsala och Alf Isak Keskitalo, Kautokeino, oro för framtiden när det gäller de samiska samlingarna. Trots tidigare förslag hade ingen med

tillräcklig kompetens i samiska och finska anställts vare sig vid ULMA (Uppsala landsmålsarkiv) eller DAUM, och en katalogisering av materialet hade inte kunnat genomföras. Ruong och Keskitalo påpekar att det ”måste anses som särskilt angeläget med en sådan tjänst, sedan Umeå Universitet nu fått en professur i ämnet” (brev 1975). Fil.mag. Olavi Korhonen anställdes 1979 som arkivarie för bl.a. insamling och katalogisering av främst samiskt material.

Brevväxlingen mellan de olika samiska instanserna visar på en vilja att åstadkomma ett samarbete om samisk språkforskning och att upprätta ett språkarkiv. Detta arbete initierades den 20 mars 1974. Tre år senare träffade DAUM och Sámi Instituhtta i Kautokeino ett avtal om deposition av samiska fonogram på DAUM.

Samiskt material vid olika arkiv och institutioner i Norge, Finland och Sverige kopierades och deponerades på DAUM. Förutom från DAUM och Sámi Instituhtta kommer samlingarna från Institutet for språkfag, Tromsø, Ural-altaisk institutt, Oslo, Suomen ja saamen kielen laitos, Universitetet i Uleåborg, Suomen kielen nauhoitearkisto, Helsingfors, Kulttuurien tutkimuksen laitos/folkloristiikka, universitetet i Åbo samt Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA).

Inrättandet av en tjänst som arkivarie med samisk inriktning och samlingen av samiskt material från olika institutioner till DAUM på 1970-talet vittnar om arkivets engagemang i de samiska frågorna och i det kulturella revitaliseringsarbete som då påbörjats i Sápmi.

Coppélie Cocq

Vik. forskningsarkivarie med samisk inriktning

Litteratur:

- Eidheim, Harald. 1993. Bricolage og Ingeniørverksemd i Sápmi. *Norsk Soialantropolgi*. Oslo. s. 255–265.
- Holbek, Bengt. 1985. The Many Adobes of Fata Morgana or The Quest for Meaning in Fairy Tales. *Journal of Folklore Research*, 22. s. 19–28.
- Lilja, Agneta. 1990. *Dialekt- och folkminnesarkivets frågelistor 1914–1989*. Uppsala: ULMA.
- Mathisen, Stein. 2000. “Changing narratives about Sami folklore” i Pentikäinen, Juha (Ed.) 2000. Sami folkloristics. Turku : Nordic Network of Folklore.
- Salomonsson, Anders. 2003. ”Folklivsarkivet och frågelistorna” i *Frågelist- och berättarglädje. Om frågelistor som forskningsmetod och folklig genre*. Nilsson, Bo, Dan Waldetoft, Christina Westergren (red.). Stockholm : Nordiska museet förlag. s. 89–100.
-

Minoritetsspråket meänkieli vid Institutet för språk och folkminnen

Det har nu gått en tid sedan jag började min tjänst som forskningsarkivarie i meänkieli vid avdelningen Dialekt-, ortnamns och folkminnesarkivet i Umeå, (DAUM). Jag föreställde mig att starten på det nya jobbet skulle bli lugn, men så fel man kan ha. Utmaningarna startade direkt då jag påbörjade min första arbetsuppgift i september 2007. Jag skulle på uppdrag av Integrations- och jämställdhetsdepartementet genomföra en studie där förutsättningarna för att bevara och utveckla meänkieli skulle kartläggas. Detta var en uppgift som jag såg fram emot eftersom språkfrågan ligger mig varmt om hjärtat. Några intensiva månader passerade där både kontakter och skrivandet skulle gå hand i hand. Arbetet med uppdraget var intressant och mångsidigt och förde med sig nya kontakter som är värdefulla även på lång sikt. Utredningen kom att få namnet Situationen för minoritetsspråket meänkieli i Sverige. Institutet bestämde sig för att trycka utredningen i bokform, vilket glädde mig mycket. En ny process började som kan sammanfattas med diskussioner kring omslag, layout och redigering.

Bibliotekstjänst recenserar inte alla böcker som kommer ut, men utredningen om meänkieli blev recenserad och fick ett gott omdöme.

År 2008 har förutom uppdraget till departementet också innehållit mycket annat. En inspelningsresa på tre veckor till meänkieliområdet i Norrbottens län genomfördes. Inspelningar från främst Kiruna och Gällivareområden var prioriterade, som då ska analyseras och bearbetas vid tillfälle. Aktivt deltagande i olika nätverksmöten, såsom t.ex. deltagande vid Utbildningsradions referensgrupp för nationella minoriteter, har ägt rum.

Under de senaste åren har det publicerats många utredningar och betänkanden som behandlat nationella minoriteter. Under både år 2008 och den tid som gått av år 2009 har det hänt mycket på nationell nivå i minoritetsfrågorna. Det känns som om det är medvind för de nationella minoriteterna då två större propositioner nyligen har publicerats. Den ena, Språk för alla, behandlar en språklag för Sverige och den andra, Från erkännande till egenmakt, handlar om konkreta åtgärder för nationella minoriteter.

Enligt förslaget i propositionen för språklagen Språk för alla är det, det allmänna som är ansvarig för att den enskilde ges möjlighet att lära sig, utveckla och använda språket. Det föreslås också

Omslaget kom att bli designad av en tornedalsk kvinna, Maja Mella med rötterna i Kurkkio, Pajala kommun. Resultatet av omslaget blev mycket vackert där traditionell kultur möter det moderna, den lite fräcka och tuffa neongröna färgen. Elden för mig betyder samlingsplats, värme och gemenskap och symboliserar också en del av den kultur som jag i egenskap av meänkielitalande värderar högt. En eld kan också symbolisera att ämnet är hett, känslor flammor upp och skapar debatt. Den neongröna färgen bredvid elden symboliserar det nya som möter det klassiska och traditionella i form av elden.

att det allmänna ska ha ett särskilt ansvar för att skydda och främja minoritetsspråken. Det allmänna förekommer som begrepp för stat och kommun och när man talar om det allmännas verksamhet avses offentlig verksamhet som utövas genom staten, primärkommunerna och landstingen. Institutet är en statlig myndighet och kategoriseras därmed under det allmänna. Min förhoppning är att det allmänna på ett aktivt sätt och på största allvar kommer att ännu tydligare arbeta med frågor kring nationella minoriteter. Blir detta verklighet så kommer de nationella minoriteterna i Sverige få en ljus framtid.

Konkreta åtgärder för de nationella minoriteterna kommer det att bli, enligt propositionen Från erkännande till egenmakt som regeringen nyligen har beslutat om. Propositionen innehåller inga konkreta ekonomiska siffror utan behandlar enbart åtgärdsområdena. De största konkreta förändringarna för de nationella minoriteterna sker främst för samiskan och finskan då båda språken får utökade förvaltningsområden. Umeå kommun blir nu t.ex. förvaltningsområde för samiskan. Förslag som kommer minoritetsspråket meänkieli tillgodo är t.ex. förslaget att stödet till minoritetsorganisationer behöver ökas, mer medel till språkvårdande insatser behövs och de nationella minoriteternas rätt till inflytande föreslås bli lag-

reglerat. Regeringen gör bedömningen att samråd behöver lagregleras för att säkerställa att samråd faktiskt sker i frågor som berör de nationella minoriteterna, detta beslut anser jag är mycket viktigt för de nationella minoriteterna och kommer enligt min bedömning föra med sig att de nationella minoriteterna blir betydligt mer involverade i beslut som berör dem i samhället.

Avslutningsvis några ord om arbetet med meänkieli vid Institutet och avdelningen DAUM framöver. Jag hoppas propositionens förslag om mer medel till språkvårdande insatser kommer att innebära att jag får minst en, men helst två kollegor, som också arbetar med meänkieli och att Institutet får höjda anslag så att mer konkreta språkvårdande insatser kan genomföras och fler inspelningsåtgärder kan genomföras. Jag är idag både en glad och stolt 33-årig tjej från en flerspråkig och flerkulturell by i Kitkiöjärvi, Pajala kommun, som faktiskt vågade välja minoritetsspråket meänkieli som mitt arbetsfält. Jag vill gärna se fler unga kvinnor våga välja meänkieli som sin framtida yrkesbana och karriär!

Harriet Kuoppa
Forskningsarkivarie för meänkieli

Harriet i äppelblom

Arbetsuppgifterna för den befattning som finns inom fältet meänkieli är många och handlar bl.a. om att följa utvecklingen av språket i Sverige, informera och upplysa om språket och den kultur meänkielitalande representerar och även arbeta med arkivets befintliga samlingar i ämnet. Att dokumentera, bearbeta och publicera material om folkminnen och språket och dess varieteter är något som Harriet ser som mycket viktigt och något som bör prioriteras.

DAUM:s referensgrupp för meänkieli

DAUM:s engagemang för det nationella minoritetsspråket meänkieli fortsätter. I december 2008 hölls det första mötet med den referensgrupp som bildats för uppdraget. Referensgruppen består av företrädare för Länsstyrelsen i Norrbottens län, de fem kommunerna i förvaltningsområdet – Gällivare, Kiruna, Pajala, Övertorneå och Haparanda – Svenska Tornedalingars Riksförbund - Tornionlaaksolaiset (STR-T) samt av Meän akateemi - Academia Tornedaliensis (MA).

Vid mötet presenterades DAUM och Institutet för språk och folkminnen och dess uppdrag rörande minoritetsspråket meänkieli och övriga uppgifter inom arkivets ansvarsområde. Inför mötet hade utsänts ”Riktlinjer för den rådgivande gruppen för meänkieli” (GD-beslut 6/2008), där det förutom att formulera ramarna för referensgruppens uppgift också konstateras att gruppen har en rådgivande funktion. Riktlinjerna diskuterades och alla var överens om innehållet.

Därefter presenterades och diskuterades en samrådsmodell för referensgruppens ledamöter – hur länsstyrelsen, kommunerna, STR-T, MA och DAUM ska samverka och inom vilka områden samt vilka aktiviteter som ska prioriteras. Det konstaterades att åtgärdsbehovet är stort i hela förvaltningsområdet, men kanske allra störst i malmfältskommunerna Gällivare och Kiruna.

Särskilda insatser behövs dock inom hela förvaltningsområdet för att påverka attityder och värderingar i positiv riktning. Detta blir möjligt genom information om språket och den lokala kulturen och om de rättigheter som meänkielitalande har i svensk lagstiftning. På detta sätt kan man bidra till att höja statusen både för språket och uttrycket för den lokala kulturen.

Gruppen diskuterade vidare ett förslag om att arrangera en språkkonferens under andra halvan av 2010, möjligen i samband med kulturfestivalen i Korpilombolo, vilket ansågs vara en god idé.

Ortnamnsfrågor togs upp till diskussion och det konstaterades att ortnamn på meänkieli i stor utsträckning har försvunnit från de allmänna kartorna. Vilka namn som ska finnas på kartorna fastställs av Lantmäteriet som därför bör uppmärksammas på förhållandet. Institutet för språk och folkminnen har en namnvårdskonsulent som är en naturlig samarbetspartner i frågor om ortnamn. Vidare bör en representant från STR-T finnas med i Ortnamnsrådet, ett till Lantmäteriet knutet samarbetsorgan med rådgivande funktion.

Detta första möte hölls i en övervägande positiv anda, även om diskussionens vågor ibland gick höga, och vi ser från DAUM:s sida fram emot ett fortsatt givande samarbete med referensgruppen.

Ola Wennstedt

Vilhelmina. En lappmarksbygd på väg mot framtiden

I serien som beskriver Vilhelmina kommuns utveckling från nybyggarbygd till modernt samhälle har utgivningen nu nått fram till tiden 1937–1943. Bok 5 och 6 i serien, utkom i juni 2009 och bok 7 och 8, (åren 1944-1949), utkommer under våren 2010.

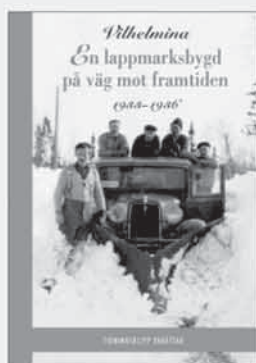
Det KULTURHISTORISKA dokumentationsarbetet fortsätter i VILHELMINA

Vilhelmina kommuns stora bokutgivning, som syftar till att skildra lappmarkssocknens utvecklingshistoria, fortsätter.

Även i de kommande delarna av Vilhelmina – En lappmarksbygd på väg mot framtiden har Vilhelminasonen Martin Lauritz lagt ned ett enastående arbete genom dokumentation av så gott som samtliga artiklar med Vilhelminaanknytning från åren 1937–1943, som publicerats i Västerbottenskuriren.

Vilhelmina kommun har tagit initiativ till utgivningen, som sker i samarbete med Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM).

För ytterligare information kontakta Göran Lidström Vilhelmina kommun 0940-140 34
www.vilhelmina.se goran.lidstrom@vilhelmina.se
DAUM@sofie.se

Gåvor och donationer till arkivet

Arkivmaterial

DAUM har under år 2008 fått motta 620 uppsatser i nordiska språk från Institutionen för språkstudier vid Umeå universitet. Uppsatserna är på B-, C- och D-nivå och de omspannar tidsperioden 1970-2007. De flesta uppsatserna behandlar ämnena stilistik, ortnamn och dialekter. DAUM har sedan tidigare fått nära 1400 uppsatser i etnologi från Umeå universitet.

Professor emeritus Olavi Korhonen har fortsatt att lämna inspelningar till DAUM under 2008 och 2009. Nära 900 rullband har han de senaste åren lämnat till DAUM.

Knaftenpensionärernas hobbyförening har genom åren skänkt en del av sitt föreningsarkiv till DAUM. Under år 2009 har Knaftenpensionärerna, genom Greta Norbergs försorg, lämnat in 13 fotoalbum till DAUM. Man har ända från föreningens grundande genom fotografier och anteckningar dokumenterat föreningsammanskomster och projekt, högtider, resor och utflykter. Denna dokumentation finns nu arkiverad på DAUM.

Professor emeritus Tryggve Sköld har i mars 2009 lämnat en stor samling primäranteckningar, samiska dialektuppteckningar, resedagböcker m.m. till DAUM. Samlingen härrör från Tryggve Skölds upptecknings- och inspelningsresor i Lappland under tidsperioden 1940-talet fram till mitten av 1960-talet. Materialet finns nu tillgängligt på DAUM i såväl digital som analog form.

DAUM har även fått motta några mindre samlingar som lagts till arkivet. Här nämns några exempel på vad som skänkts till DAUM under året som gått:

Lennart Parknäs, Skarpnäck, har lämnat delar av sitt familjearkiv till DAUM. Samlingen innehåller intervjuer, fotografier och texter. Hans föräldrar och släkt har i generationer bott i Ersnäs

utanför Luleå och de personer som finns med på inspelningarna hör hemma i Ersnäs och i trakterna däromkring. Intervjuerna är gjorda från år 1961 fram till år 1990.

Erik Lundmark har lämnat in 5 rullband från Hjoggböle.

Eivor Boström har lämnat in 13 kassetband, inspelade av Gunnar Rohdin i Lycksele.

Carin Sjöström har skänkt 33 inspelningar gjorda av Johannes Degerman, Rundvik, samt en rullbandspelare till DAUM. Johannes Degerman har spelat in predikningar och sång från Bibeltrogna vänners sammankomster.

Kent Sandström fortsätter med sitt dokumentationsprojekt i Ersmark (Umeå sn) med omnejd och han har lämnat ett tiotal inspelningar till DAUM under året.

Släktforskaren Thea Hälleberg har lämnat 85 mikrofilmsrullar till DAUM. Mikrofilmerna innehåller kyrkoboksmaterial från Västerbottens län.

Gunvor Holmström har lämnat en samling med tryckta och handskrivna notblad samt stenkakor till DAUM. Samlingen har tillhört Seth Sundberg, f. 1921, snickare, fiolmakare och spelman som under sin levnad var bosatt i Hjukstjälen i Vindelns kommun.

Lennart Jareman, Umeå, har lämnat en samling av stenkakor till DAUM. DAUM har också fått ta emot en stenkakesamling som förvarats på Västerbottens museum.

Umeå universitetsbibliotek har skänkt två flyttkartonger med tryckta notblad till DAUM:s musikavdelning.

Bokgåvor

Professor emeritus Sigurd Fries har skänkt en större samling böcker till DAUM inom ämnesområdet nordiska språk och professor Kurt Genrup har skänkt en större samling böcker inom ämnet etnologi.

Bengt Martinsson fortsätter att bygga på sin DAUM-samling och har under året skänkt både böcker och arkivmaterial inom ämnesområdena dans och musik till DAUM.

Vi tackar också våra bytesförbindelser samt övriga föreningar och organisationer som skänkt böcker till DAUM under året.

Angelica Lindgren

Aktuella böcker

I Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkulturs skriftserie har under 2008 en avhandling av fenno-ugristen i Uppsala Karin Wilson publicerats: *Markusevangeliet i Lars Rangius samiska översättning från 1713*. Rangius var präst i Sorsele och Silbojokk runt sekelskiftet 1700. Han stammade från Ranbyn i Sorsele socken och uppges enligt vissa källor ha samiskt påbrå, vilket enligt författaren är osäkert. Även det latiniserade efternamnets samhörighet med Ranbyn ifrågasätts av Wilson. Rangius översatte hela nya testamentet till den språkliga varietet som kallas umesamiska, men hans arbete har aldrig publicerats tidigare utan föreligger i ett manus i Uppsala universitetsbibliotek. Karin Wilsons avsikt är framför allt att undersöka Lars Rangius språk ur ljud-, form-, och satslärans samt ordförrådets synvinkel. Ett andra syfte är att försöka dra slutsatser om språkliga gränser och göra jämförelser med hur språket ser ut idag inom de områden där Lars Rangius verkade, Ume och Pite lappmarker. Som framgår av avhandlingens titel ligger tyngdpunkten på *Markusevangeliet*.

Två böcker om kartor har utkommit, som säkert kommer att intressera DAUM-kattans läsare.

Den ena heter *1600-talets jordbrukslandskap*. En introduktion till de äldre geometriska kartorna (red. Mats Höglund) och är utgiven i *Skrifter utgivna av Riksarkivet* (nr 19). Boken är rikt och vackert illustrerad. I en av uppsatserna berättar Clas Tollin om de första lantmätarna (eller jordrevarna som de även kallades) i Sverige, som var ett föregångsland på kartografins område. Lantmåteri var vid denna tid en del av Kammarkollegiets verksamhet. En annan uppsats av Olof Karsvall orienterar om de äldre kartornas tecken och symboler som ibland kan vara lite speciella och svåra att entydigt tolka. Även de övriga uppsatserna innehåller mycket matnyttigt – i ordets både materiella och överförda betydelse – för den kartografiskt intresserade

Den andra boken om kartor är en rapport från ett symposium i ämnet i Uppsala på senhösten 2006. Den är betitlad *Kartan i forskningens tjänst*. Anordnare av konferensen var Kungl. Gustav Adolfs Akademien, och boken kom ut 2008. Volymen belyser, som titeln anger, kartornas betydelse som instrument för forskare från ett brett spektrum av discipliner och behandlar därför ämnet ur ett lite vidare perspektiv än den ovan nämnda boken. Redaktörer har Lars-Erik Edlund, Ann-Sofie Gräslund och Birgitta Svensson varit.

I Gustav Adolfs Akademiens skriftserie har docent Maj Reinhammar gett ut och kommenterat en ordsamling med den mäktiga titeln *Plurima Lingvae Gothicae Rudera, quae in vulgari Sermone apud Wbotnienses ab anno 1752 in Julio observavit*. Titeln betyder Många götiska (fornnordiska) fragment (rester) som (Carl Renmarck) iakttagit i Västerbottens dialekter från år 1752 i juli. Carl Renmarck kan sägas vara en i raden av våra äldre dialektologer, bördig från Härnösand, under studietiden bosatt i Uppsala och Åbo och senare verksam som lärare i Luleå. Man måste apropå landskapsnamnet i titeln tänka på att Västerbotten även omfattade nuvarande Norrbotten i äldre tid. Renmarcks ordsamling omfattar sålunda c:a 1700 ord från Umeå i söder till Överkalix i norr. Ord från Luleå och Löfvånger är speciellt väl representerade enligt Maj Reinhammar. Som en kuriositet kan nämnas att Renmarck har tagit med den egendomliga konstruktionen *jag be no höfvä* (från Luleå, s. 95 i utgåvan) i sin ordsamling. I vissa norrländska mål kan man sära prefixet *be-* från verbets kärna. Norrbottningen Edvin Brännström har behandlat denna konstruktion i *Nysvenska studier* 13, 1933. En nutida dialektkunnig norrlänning känner säkert även igen ordet *heef* (*häv*), som Renmarck översätter med 'högfärdig, högdragen, stor uppå sig'. Idag lever detta adjektiv kvar i en lite mer bleknad betydelse 'stolt'. Många av DAUM-kattans läsare känner nog till detta ord. Det är givetvis av utomordentligt stort värde att Maj Reinhammar har gett ut och kommenterat denna gamla ordsamling.

Den 25 oktober förra året disputerade här i Umeå Solbritt Hellström från Hackås i Jämtland i ämnet nordiska språk på en avhandling vars ämne har beröring med hennes hemlandskap. Hennes studie avser den språkliga försvenskningssprocessen hos en i Jämtland tjänstgörande dansk präst som den ådagaläggs i en kyrkobok från Offerdal efter freden i Brömsebro 1645, då ju Jämtland

blev svenskt efter att ha tillhört Norge och Danmark i närmare 500 år. Den fullständiga titeln lyder *Studier av en individuell skriftspråklig förändring utifrån Olof Bertilssons kyrkobok 1636-1668*. Nordsvenska 14. Umeå 2008.

Tre böcker som handlar om namn (ett av DAUM:s verksamhetsområden) kan kanske intressera DAUM-kattans läsare. Symposievolymen *Namn i flerspråkiga och mångkulturella miljöer* (red. Lars-Erik Edlund och Susanne Haugen). Umeå 2009 är det tryckta resultatet av en NORNA-sammankomst vid Umeå universitet 16–18 nov. 2006. Volymens titel talar om vad det handlar om: hur språkliga minoriteter speglas i namnskicket. Boken handlar inte bara om ortnamn – tre av bidragen är personnamnsstudier.

I *Ortnamn i stilistisk variation* (Kungl. Gustav Adolfs Akademiens skriftserie igen!) belyser Uppsalaforskaren Staffan Fridell en ofta iakttagen men i ortnamnspublicationer förbisedd företeelse, nämligen att ett ortnamn kan uppträda i olika skepnad beroende på den situationella kontexten, d.v.s. var det förekommer. Fridell ser i studien ordet "stilistisk" ur ett sociolingvistiskt perspektiv.

I det lilla häftet *Vem är vem bakom gatunamnen i Kiruna?* har Elin Andersson gjort en sammanställning av vilka personer som förekommer i Kirunas gatunamn. Stadens gatunamnskick präglas i hög grad av personer som är förknippade med bygdens tillkomsthistoria, i synnerhet fram till mitten av förra seklet. Rikskända namn som Hjalmar Lundbohm, Johan Thuri, Kiruna-Lasse, Carl von Linné, Borg Mesch, Mäster Palm med flera passerar revy, alla med mer eller mindre stark anknytning till Kiruna. Utgivare av häftet är Kiruna kommuns fritids- och kulturnämnd.

Claes Börje Hagervall

Låt din berättelse bli en värdefull del av våra samlingar

Hjälp oss att fånga vår tid för morgondagen – bli meddelare hos DAUM!

Vi söker kvinnor och män i alla åldrar, med olika bakgrund, från både landsbygd och tätort, inland och kust, som vill berätta om egna minnen, tankar och erfarenheter.

Att vara meddelare innebär att man svarar på en eller ett par frågelistor per år. Frågorna kan gälla både vardag och fest, arbete och fritid. Vi har exempelvis ställt frågor om matminnen, julfirande och ordspråk. Det vi vill att du gör är att du i skriftlig form berättar om dina erfarenheter inom olika ämnes- och livsområden.

Folkminnessamlingarna vid DAUM omfattar framförallt material från Västerbottens och Norrbottens län, men även från övriga delar av landet. Särskilt intresse har riktats mot insamling och dokumentation av samisk och tornedalsk kultur. Dokumentationen startade i mitten på 1950-talet och har pågått alltsedan dess. Det äldsta materialet i samlingarna kommer från personer födda på 1860-talet!

Vill du hjälpa oss att fånga minnen för framtiden och öka kunskaperna om folklig kultur? Anmäl dig då som meddelare till DAUM! Du kan ringa, skicka e-post eller skriva till oss.

Tel. 090-13 58 15
daum@sofi.se

DAUM
Länsmansvägen 5
904 20 UMEÅ

Lämna uppgifter om namn, adress, telefonnummer och, om möjligt, e-post.

Välkommen som meddelare hos DAUM!

Digitaliseringsverksamheten vid DAUM

I maj 2008 fick jag i GD-beslut 10/2008, i uppdrag av generaldirektören för Institutet för språk och folkminnen att genomföra en översyn av dess digitaliseringsverksamhet. Målet för översynen var att ”förbättra och effektivisera verksamheten genom bättre samordning och samverkan inom myndigheten”. I denna artikel redovisar jag den del av utredningen som berör DAUM.

För att uppnå målet med den s.k. 24-timmarsmyndigheten och kunna hålla arkivet tillgängligt dygnet runt måste institutets samlingar konverteras till digitalt format. Ganska snart identifieras tre grundläggande behov och förutsättningar för att skapa Det digitala arkivet.

- I. Samlingarna måste digitaliseras
- II. Det digitala materialet måste lagras
- III. Samlingarna ska göras tillgängliga

I. Materialet i samlingarna kan delas in i två kategorier, nämligen skriftligt material och inspelningar utifrån olika tekniker och metoder för digitalisering. De skriftliga samlingarna kan automatskannas, med pappersmatning, eller skannas manuellt om underlaget i en källa är känsligt eller består av papper av olika format, med text ibland på ena sidan och ibland på bägge sidorna. För inspelningar gäller att de digitaliseras på ett enhetligt sätt, men olika uppspelningsapparater används beroende på hur originalinspelningarna är sparade.

II. Den stora mängd digitala data, som skapas måste lagras och den måste säkerhetskopieras genom backupp.

Det digitala materialet bör lagras och vara tillgängligt i tre tillstånd.

1. En högupplöst version, som ska ligga säker och orörd för all framtid.
2. En högupplöst arbetsversion – en masterkopia – som underlag för vidare bearbetning och analys.
3. En lågupplöst, komprimerad version för tillhandahållande av materialet över Internet.

III. Den stora mängden data måste vara åtkomlig på något sätt för Institutets personal över ett Intranät och för forskare och allmänhet över Internet. Datamängden måste också beskrivas i register som är tillgängliga enligt samma principer.

De behov som beskrivs i I–III ovan är grundläggande för digitalisering inom arkivvärlden, och en standardmodell har arbetats fram som beskriver processen och som ofta refereras till. Det är den s.k. OAIS-modellen (Open Archival Information System). Den är en övergripande ISO-standardiserad referensmodell för hur ett arkiv kan organiseras för att hantera digital information. OAIS-modellen presenteras ingående i t.ex. Reference Model for an Open Archival Information System (OAIS). CCSDS 650.0-B-1, Blue Book, January 2002. (<http://public.ccsds.org/publications/archive/650x0b1.pdf>).

Med en sådan modell, anpassad efter de förutsättningar som gäller inom Institutet och kompletterad med uppgifter om standarder för t.ex. inskanningsformat, hög/låg upplösning, bit-djup och samplingsfrekvens för ljud, namngivning av filer osv. blir hela digitaliseringsprocessen enhetlig och konsekvent och arbetet flyter smidigare.

För att få en uppfattning om hur stora DAUM:s samlingar är gjordes en omfattande inventering. Resultatet av inventeringen visar att samlingarna i arkivet är mycket komplext sammansatta och omfattande, såväl till format som till innehåll. Av tabellerna här nedanför framgår det hur de fördelar sig utifrån databärare – en tabell för inspelningar, där även video redovisas samt en tabell för skriftliga samlingar.

Inspelningar vid DAUM

Databärare	Antal inspelningar	Antal timmar inspelade	Varav digitaliserat (antal timmar)
Kassetter	2 324	1 550 (räknat på 45 min/ inspelning)	
Rullband	8 294	5 557 (räknat på 45 min/ inspelning)	
Lackskivor	804 (600 är kopierade till rullband)	34 (räknat på 10 min/ inspelning)	
Video	103	100	0
S:a	10925	7241	1 348 "kassetter, rullband, lackskivor"

Skriftliga samlingar vid DAUM

Databärare	Totalt antal blad	Varav digitaliserat (antalet färdiga filer)
A3-5, folio	204 469	52 350
sedesblad, kvarter etc.	255 852	0
häftat, bundet textmaterial	392	(inräknat i posten A3-5, folio, ovan)
foton, positiv/negativ, färg/svartvitt	1595	1 595

Ett enkelt överslag visar att samlingarnas storlek i digitalt format kan komma att uppgå till de värden som redovisas i tabellen här nedanför.

Samlingarnas omfattning i digitalt format

Status	Antal terabyte (TB)
Inspelningar – högupplöst, okomprimerad backup	4,3
Skriftligt material – högupplöst, okomprimerad backup	5,2
Inspelningar – högupplöst, okomprimerad masterkopia	4,3
Skriftligt material – högupplöst, okomprimerad masterkopia	5,5
Inspelningar för tillhandahållande – lågupplöst, komprimerad version	0,43
Skriftligt material för tillhandahållande – lågupplöst, komprimerad version	0,55
Summa:	20,3 TB

Arbetet har redan hunnit en bra bit på väg mot *Det digitala arkivet*, men av tabellerna framgår att mycket fortfarande återstår att göra för att kunna tillgängliggöra DAUM:s samlingar i digitalt format.

Ola Wennstedt

Ropet i Lasterfjället

Augustinus Mattsson, född 1814 i Strömnäs, berättade historien om Ropet i Lasterfjället, som publicerades i Västerbottens-Kuriren den 29 maj 1943. Berättelsen är ett utdrag ur bok sex i serien Vilhelmina. En lappmarksbygd på väg mot framtiden, se sid. 9.

”Jag har aldrig varit vidskeplig och trott på skrömt och tocke där. Det mesta av det som man kallar för skrömt har sin naturliga förklaring om bara folk skulle undersöka saker och inte springa å gåle i rädsla om de hört eller ser något underligt. Men det finns nog saker och ting här i världen som inte är så lätt att förklara. Jag tänker nu på ropet, som jag en gång fick höra inne vid Lasterfjället.

Det var på den tiden då hustrun min och jag bodde i Fatmomakke. Jag hade hört av lappar att det skulle finnas gott om ripa inne vid Lasterfjället in efter Ransarådalen, och då beslöt jag mig för att fara dit på ripjakt. Jag gav mig iväg. Från Ransarn var det två mil in till Lasterfjället, och dåligt skidföre var det också, varför jag slet ont innan jag kom fram dit jag skulle. Det var mitt i svartvintern och dagarna var korta och snöade gjorde det också. Jag hade rent tungt att bära, ty jag hade både bössa, yxa och matsäck för en vecka med mig. Jag kom i mörkningen fram och där letade jag rätt på en gammal lappkoja, som jag visste fanns där i en björkbacke. Kojan var gisten och eländig och dessutom halv med snö. Jag fick gräva ut snön så gott jag kunde med händer och fötter och sedan tätade jag de värsta hålen med blöt mossa från en kallkälla i närheten. Så var det att hugga ved för natten. Det var ej lätt att få eld i den frusna björkveden, men det gick dock till slut. När jag fått upp eld och fått något varmt i mig, var det nedmörkt. Ute sjöd det och susade, och det tycktes dra ihop sig till vildväder.

Medan jag satt vid elden och tinade upp mig, fick jag höra ett genomträngande rop någonstans utifrån. Det slog mig genast att ropet lät så underligt, att jag aldrig, så fjällkarl jag var, hört något liknande. Jo, ropet liknade verkligen bra mycket ett rop, som lappen Lomp-Lara brukade använda

då han buffrade sina renar i fjällen. Han brukade ropa på ett egenartat och hemskt sätt. Men Lomp-Lara kunde det ju ej vara fråga om nu, ty han var vid det här laget långt nere i landet med sina renar. Det här måste vara något annat. Nu ropade det igen. Det började skärande och gällt ungefär som tonen ur ett bockhorn, långdrogs och vart grövre och grövre och slutade med ett hest, kraxandeskratt. Det lät i alla fall som om det kom från en varelse i nöd. Jag fick den tanken, att ropet kunde komma från någon människa, som farit vill inne i fjället och nu ropade på hjälp. Jag gick ut ur kojans och ropade svar med mina lungors hela kraft så att det skulle höras att det fanns folk i närheten. Jag fick dock intet svar på mina rop. Senare på kvällen började det att ropa på nytt. Återigen gick jag ut och svarade på ropen så kraftigt jag kunde. Det var nu fullt vildväder i fjället. Björkskogen knakade och bågnade under stormens tryck, yrsnön stod som ett drev och det var mörkt som i en säck. Det mäktiga Lasterfjällstupet, som reste sig tvärbrant och styggt och svart på någon kilometers avstånd från kojans, kunde jag nu i mörkret ej urskilja. Men det föreföll mig som om ropet skulle komma i riktning från fjällstupet.

Jag kunde ej stå ute lång stund i vildvädret utan måste krypa in i kojans igen. Jag började nu tvivla på att det kunde vara någon mänsklig varelse som ropade, men likafullt väntade jag nästan att jag skulle få besök i kojans av någon människa på kvällen. Men ingen varelse kom. Jag hörde ropet längre fram på senkvällen några gånger, men nu kunde jag ej längre ge mig till att gå ut i stormen och svara på ropet, tyckte jag. Jag gjorde mig i ordning för natten och försökte få mig en blund. Det gick dock ej att sova nämnvärt, ty det var fruktansvärt kallt i kojans. Elden på arran pyste och rök, ty veden var frusen och sur. Om jag något tag somnade till, så vaknade jag snart av att jag frös så jag skakade, och då var det att söka blåsa liv i elden. Genom kojräppen vräkte det ibland moln av yrsnö. På morgonen var vattenkitteln på andra sidan eldstaden bottenfrusen.

I gryningen rände jag iväg och började gillra ut ripsnaror. Jag gjorde då en lov upp under Lasterfjällstupet för att se efter om jag kunde upptäcka något spår efter någon varelse. Men inga andra spår än ripsår syntes. Annars låg nysnön jämn och slät över stenskravlet och hållavsatserna så långt jag kunde se. Jag gillrade ut ripsnaror hela dagen ända till mörkningen och sköt också bra många ripor. Så återvände jag till kojan. Även den kvällen och natten hörde jag det underliga ropet från fjällstupet. Jag började nu på att bli van att höra det. Vad det var kunde jag dock fortfarande ej räkna ut.

Ytterligare en natt låg jag i kojan. Jag hade nu hunnit gillra ut mycket snaror. Men på den fjärde dagen kände jag mig sjuk och eländig. Det värkte i hela kroppen på mig. Jag insåg att jag måtte försöka ta mig tillbaka till Ransarn så att jag ej skulle bli liggande inne i fjällen. Jag gav mig iväg. Det kostade mig dock all min kraft att ta mig till Ransarn, och då jag kom fram till folk var jag alldeles slut. I Ransarn träffade jag Gamm-Klemet, en gammal blind lapp, som numera ej kunde följa med lapparna på deras flyttningar neråt landet. Jag berättade för honom om ropet, som jag hört vid Lasterfjället och då sade han: ”Ja, det är nog int nå annat än Lasterfjällskrömta du hört”. Gamm-Klemet berättade nu följande:

För många år sedan hade en lappgumma försvunnit spårlöst vid Lasterfjället. Trots att man letat efter henne vid många tillfällen, hade man ej kunnat återfinna henne. Man trodde att hon gått

vill i mörkret och dimman och fallit ihjäl sig utför Lasterfjällstupet och försvunnit i någon otillgänglig klyfta. Sedan dess, sade Gamm-Klemet, hade man vid många tillfällen hört hennes rop vid Lasterfjället. Hennes ande ropade för att tillkännage var hennes döda ben funnos.

Sedan jag tagit mig hem till Fatmomakke, vart jag liggande sjuk en lång tid. Jag hade troligen förkyllt mig och ådragit mig reumatisk feber. Det slutade med att jag fick fara till sjukstugan i Åsele och ligga där tolv veckor. Den tjugomilafärden till sjukstugan glömmer jag ej så lätt. Innan jag for till sjukstugan lejde jag Elias Petrus, en löskarl på trakten att vittja mina ripsnaror vid Lasterfjället. Men han hade blivit otröjen då han hört berättas om det underliga ropet som jag hört, så han hade ej vågat vittja mer än ungefär hälften av mina snaror, som jag fick veta senare. Gillren i närheten av Lasterfjällstupet hade han ej vågat vittja. Men i nästan varenda snara, som han vittjat, hade det setat en ripa.

Men det egendomligaste med detta rop var, att ett sällskap Norge-körare, som vid samma tid övernattat i Tjockola, som ligger milen från Lasterfjället, också hade hört det underliga ropet. Ingen av dessa fjällkarlar hade heller hört något liknande rop förr. Jon Persson i Klimpen härmade ropet för mig senare, och det kunde konstateras att ropet var detsamma som jag hört vid Lasterfjället.”

Gubbträskgetaren

Inom DAUM:s väggar finns återgivningar av hundratals berättelser, historier och skrönor. Få av dem har sådan mystik och laddning som berättelsen om Gubbträskgetaren.

Det var berättaren, spelmannen och forne DAUM-medarbetaren Tomas Andersson som gjorde oss uppmärksamma på berättelsen. Jag arbetade på DAUM vid tidpunkten, och det visade sig att historien var välkänd. Variant på variant letades fram, både inspelningar och uppteckningar. Fram växte en spännande och ryslig berättelse.

Det är historien om getarpojken som tar anställning hos en psykopatisk storbonde. Getaren visar sig vara djävulen själv. För att fördriva den onde läser man ur psalmboken och tillkallar den lokale predikanten till ingen nytta. Till sist kommer kyrkoherden. Han tar en syl och gör ett hål i fönstret där glasrutorna är hopfogade i fönsterblyet. Därigenom far getaren, och försvinner.

Under ett drygt års tid har jag nu tillsammans med Daniel Pettersson och regissör Hans-Ola Stenlund, på uppdrag av Västerbottensteatern

och NorrlandsOperan, arbetat med att bearbeta de olika versionerna för att skapa en berättarföreställning. Vi har inte hållit oss slaviskt till berättelsen – det här är en skröna som verkligen ger kraft åt berättarglädjen och även de inspelade och nedtecknade berättarna har låtit fantasin flöda. Vi har lagt till karaktärer, ändrat smådetaljer och hittat på helt nya moment. Men grundhistorien är den samma.

Den 24 april var det dags för premiär på Västerbottensteatern. DAUM medverkade med en utställning i foajén där man kunde få höra utdrag från de olika upptagningarna med mera. Det blev en föreställning fylld av musik. Det mesta är nykomponerat, vi har låtit oss inspireras av soundtrack till skräckfilmer. Men några traditionella inslag finns. En jojk från Karl Tiréns samlingar skymtar förbi och ur en av Bengt Martinssons inspelningar har vi hämtat melodin till psalmen ”Skåder, skåder”. Den melodin inleder föreställningen som nu har varit ute på en omfattande turné inom Västerbottens län.

Daniel Fredriksson

---

geta/gäta

I texten ovan används substantivet *getare* och verbet *geta*. Orden har företrädesvis nordsvensk utbredning, men i rikssvenskan används även fraserna *kasta ett getöga* eller *ge någon ett getöga*, vilka båda innehåller betydelsekomponenten ’vakande öga’ o.d. De allra flesta svenskar stavar nog orden i fråga som Daniel gjort i texten ovan, av den anledningen att de associeras med djuret get. I en del ordböcker stavas verbet *gäta*, som i Svenska Akademiens stora ordbok. I t.ex. Hössjömålet. En ordbok över en sydvästerbottnisk dialekt av Larsson & Söderström (ges ut av DAUM!) anges under *gäta* ’valla kor’ och under *gätare* ’vallpojke, -flicka’. I Söderwalls medeltidsordbok anförs verbet *gäta* med betydelserna ’vårda’, ’gifva akt på’, ’iakttaga’, ’hålla’. *Getare* och *geta* har alltså ursprungligen inget med getter att göra utan det är i detta fall fråga om en folketymologisk omtolkning. Givetvis kan dock ordet *getöga* ensamt idag även betyda ’en gets öga’.

Claes Börje Hagervall

Runorna från Jiltjaur

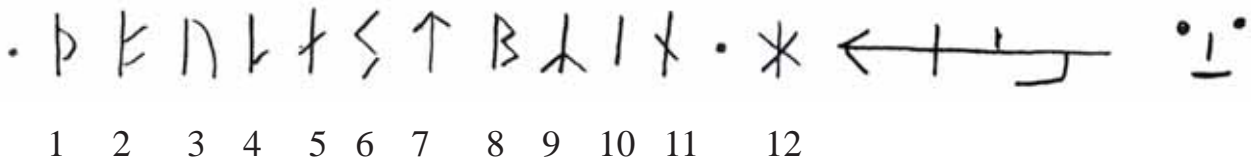
Intressant runfynd i Västerbottens län!

Anders Huggert är arkeolog och kulturhistoriker vid Västerbottens museum. Han är mycket intresserad av den tidiga arkeologin här uppe i norr och söker därför uppgifter om sammanhangen kring

råde om vi ville ta en titt på runorna från Jiltjaur. Runavdelningen på DAUM aktiverades återigen och här följer de första rönen med förhoppningen att DAUM-kattans läsare kommer med fler tolkningsförslag.

Vi försöker oss här på en tolkning av runinskriften.

Anders Huggerts avritning:

de fornfynd som vid 1900-talets början samlades hos Fornminnesmuseet i Umeå, d.v.s. föregångaren till Västerbottens museum. Ett mysterium är sedan länge en liten trasig dosa med en diameter av ca sju centimeter. Den är försedd med runtecken vilket gör den unik bland de med text försedda föremål som är funna i övre Norrland. En genomgång av dokument hos ATA, Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm, bjöd Anders på en överraskning. År 1912, i ett brev till Vitterhetsakademien, lämnar föreståndaren vid Fornminnesmuseet i Umeå en beskrivning på den lilla burken, tillverkad av bränd lera och försedd med runinskriftion. En skinnvaruhandlare i Stockholm hade sålt dosan till Fornminnesföreningen för 20 kr. Den hade hittats vid en dikesgrävning i Gilljaur (Jiltjaur) i Sorsele. I brevet finner man det sannolikt att lerdosan som också innehöll en amulett tillhörde en samisk offerhög. Anders har kommit fram till att dosan är tillverkad av en naturbildning som kallas för marleka. Tyvärr finns inte amuletten kvar. Den hade kanske underlättat en tolkning av fyndet. Att burken hade något med magi att göra kändes troligt för Anders. Något som hade tolkats som en amulett hade legat i dosan, runor har kopplats till magi och marleka för tankarna till maran, ett negativt väsen inom folktron, ja mardrömmar är ju bekanta för de flesta. I DAUM-Katta har Tryggve Sköld skrivit om de häftigt omdebatterade runorna på Kensingtonstenen samt om chiffermeddelanden. Anders und-

Alla runorna är skrivna med den 16-tygiga runraden. Före vikingatiden användes fler runtecken men på grund av språkförändringar fungerade inte detta längre. Istället för att utveckla systemet med fler tecken så minskade man antalet och vissa tecken fick representera flera ljudvärden. Dessa kom så småningom att förtydligas genom att man försåg runtecknen med prickar. Sådana runor kallas för stungna. Men några sådana finns inte med på dosan från Jiltjaur.

1 brukar i latinsk skrift transkriberas med *th*. Uttalet var en gång detsamma som engelskans *th*, men i Larssons runor (se DAUM-katta, vinterblad 2003) står denna runa för *d*.

2 tolkar vi som runan för *f*. De tvärgående skårona har halkat väl långt ned på staven.

3 är tecknet för *u*.

4 är det upp- och nervända tecknet för *l* och skall tveklöst läsas som *l*.

5 är tecknet för *a*.

6 är tecknet för *s*.

7 är tecknet för *t*.

8 är tecknet för *b*.

9 är den s.k. *yr-runan*. Den brukar i latinsk skrift återges med stort *R*. Vilket uttalsvärde denna runa en gång har haft är omtvistat, men här står den för *r*. Det intressanta är att *yr-runan* aldrig förekommer i den här ställningen inne i ordet i gamla inskrifter. Den brukar huvudsakligen finnas som sista runan i ord. Detta visar att inskriften är sen och har gjorts av en person som inte varit helt förfaren i runkonsten. I medeltida ristningar från Gotland kan visserligen denna runa finnas inne i ord men vid denna tid användes stungna runor vilka inte finns på burken från Jiltjaur.

10 är tecknet för *i*.

11 är tecknet för *n*.

12 är tecknet för *h*.

Inskriften skulle då i vår tolkning lyda: */prick/ d fulast brin /prick/ h*. Efter det följer två tecken som vi inte kan tyda utan bara gissa innebörden av. Skall man få någon begriplig mening i vad där står måste man lägga till några ljud. Vi supplerar med några bokstäver inom parentes; *d(u)fulast(e) brin(n)(i)h*. Varför *u* skulle vara utelämnat förstår vi inte. Skall det kanske egentligen stå *d(en)* eller *d(e) fulast(e)*? (*e*) i *fulast(e)* kan förklaras med att tecknet för *t* har utlästs som *te*. Men det är att märka att någon runa *e* inte finns i runraden med 16 tecken. Den finns däremot bland de så kallade stungna runorna (se Larssons papper, DAUM-katta, vinterblad 2003) Detta kan tolkas som att den som ristade in runorna inte hade kännedom om de stungna runorna.

Påfallande är att *n* inte har dubbeltecknats. I de gamla runristningarna dubbelskrev man inte tecknen. Men inskriften är otvivelaktigt ung. Efter tecken elva kommer en punkt som kan markera en avslutning. Vi skulle nog velat se ett *i* här.

Det sista tecknet *h* anser vi vara en förkortning av ett ord som inte får sägas ut, nämligen helvete. Det skulle alltså vara fråga om en förbannelse.

Tecknet som följer efter *h* är inte en runa, men vi tolkar det första komplicerade tecknet som "riktar sin förbannelse mot". Det andra tecknet, ansiktet, skulle då beteckna den person som riktar förbannelsen mot "du fulaste". Eller så representeras "den fulaste" av ansiktet som via pilen hänvisas till *h*(elvetet). Den första meningen avslutas då med *brin*. Besvärjelsen kan på detta sätt "läsas" från två håll. Det behöver inte särskilt framhållas, att tolkningen av dessa två sista tecken är mycket grova gissningar.

Var har då den som ristade runorna fått sina tecken ifrån? Det är naturligtvis svårt att säga när vi vet så lite om fyndet. Men vi fortsätter att gissa.

I C.T. Odhners Lärobok i Fäderneslandets historia, som i lätt omarbetad form användes ännu på 1930-talet, finns den 16-typiga runraden. Den första upplagan utkom 1875, några år senare trycktes den även på finska och samiska. Om vi tänker oss att Odhners bok är runristarens förlaga, blir den allra tidigaste tidpunkten 1875. Någon gång mellan 1875 och 1911 bör inskriften ha ristats. Naturligtvis fanns det under denna tid åtskilligt av litteratur om runinskrifter men eftersom Odhners lilla lärobok användes i skolorna var dessa runtecken välkända. Men hur spridda var vid denna tid föreställningar om att runtecken kunde användas i magiskt syfte? Ful kunde betyda ond och "den fulaste" kunde vara den onde själv. Fyndet har ett tydligt magiskt innehåll, men här har vi koncentrerat oss på det språkliga.

Det är att märka att hos Odhner finns inte de stungna runorna medtagna och vår runristare hade därmed inte tillgång till ett tecken för *e*. I alla fall inte i upplagan från år 1911. I 1875 års upplaga fanns faktiskt angivet att runan för *i* också kunde användas som *e*.

Ur Odhners historia för folkskolan:

ƿ ƚ þ ƿ ƿ ƿ ƿ : * † | † ƿ : † ƿ † ƿ †
f u t h o r k : h n i a s : t b l m - r

Det är inte bara den gåtfulla texten som gör det till ett sensationellt fynd. Detta är så vitt vi vet den första sammanhängande runinskrift som har påträffats inom Västerbottens län.

För runavdelningen vid DAUM:

Staffan Lundmark och Tryggve Sköld

Burken från Jiltjaur. Foto Västerbottens museum

SKRIFTER UTGIVNA AV
DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ

Serie A. Dialekter

1. **Evert Larsson** och **Sven Söderström**, Hössjöområdet: ordbok över en sydvästerbottnisk dialekt / på grundval av Evert Larssons samlingar; utarbetad av Sven Söderström. - 2. uppl. 1980. **Pris 85:-**
2. **Algot Hellbom**, Äldre källor till Medelpads bygdemål. 1981. **Pris 40:-**
3. **Olavi Korhonen**, Samisk-finska båttermen och ortnamnselement och deras slaviska bakgrund : en studie i mellanspråklig ordgeografi och mellanfolklig kulturhistoria. 1982. **Pris 40:-**
4. **Magdalena Hellquist**, Abraham Abrahamsson Hülphers och folkmålen i Westerbotten : ett bidrag till dialektstudiets historia. 1984. **Pris 30:-**
5. **Harald Fors**, Ordbok över Öre-Långselemålet : en svensk dialekt i södra Lappland. 1984. **Pris 85:-**
6. **Harald Fors**, Register till Ordbok över Öre-Långselemålet : en svensk dialekt i södra Lappland. 1985. **Pris 40:-**
7. **Folkmålsberättelser från Västerbottens inland** : inspelningar från Örträsk socken / utskrivna och kommenterade av Harald Fors. 1986. **Pris 40:-**
8. **Margareta Svahn**, Finnskägg, tåtel och sia : om folkliga namn på gräs. 1991. **Pris 125:-**
9. **Staffan Wiklund**, Våtmarksord i lulemålen : en ordgrupp sedd ur informant- och intervjuarperspektiv. 1992. **Pris 125:-**
10. **Jan-Olov Nyström**, Ordbok över lulemålet : på grundval av dialekten i Antnäs by, Nederluleå socken. 1993. **Pris 125:-**
11. **Åke Hansson**, Nordnorrländsk dialektatlas. 1. Text. 2. Kartor. 1995. **Pris 170:-**
12. **Astrid Lundgren**, Ordbok över Nysättramålet : en nordvästerbottnisk dialekt. 1997. **Pris 220:-**
13. **Asbjørg Westum**, Ris, skäver och skärva : Folklig kategorisering av några barnsjukdomar ur ett kognitivt perspektiv. 1999. **Pris 145:-**

Serie B. Namn

1. **Nordsvenska Ortsböcknamn** / sammanställda av Lars-Erik Edlund. 1984. **Pris 105:-**
2. **Lars-Erik Edlund**, Studier över nordsvenska Ortsböcknamn. 1985. **Slutsåld**
3. **Else Britt Lindblom**, Studier över önamnen i Luleå skärgård. 1988. **Pris 105:-**

Serie C. Folkminnen och folkliv

1. **Phebe Fjellström**, Väckelsen, folkmusiken och folkrörelserna. 1981. **Pris 30:-**
2. **Visor i västerbottnisk tradition** / i urval av Alf Arvidsson. 1981. **Slutsåld**
3. **Alf Arvidsson** och **Tone Dahlstedt**, Vitra och bäran : två studier i norrländsk folktro. 1983. **Slutsåld**
4. **Alf Arvidsson**, Arbetstillivets folktro : en sammanställning av traditionsmaterial från Övre Norrland. 1986. **Pris 40:-**
5. **Carl Johansson**, Mujto : minnen från jägar- och fiskartiden och den gamla renkonstens dagar. 1989. **Slutsåld**
6. **Slatta fra Västerbottn** : 415 spelmanslåtar från Västerbotten / samlade och kommenterade av Siw Burman och Gunnar Karlsson. 1987. **Slutsåld**
7. **Magdalena Hellquist**, Bättre grå kaka än ingen smaka : ordspråk och talesätt i Övre Norrland. 1986. 2. översedda uppl. 1995. **Pris 125:-**
8. **Albin Edlund**, Vårleden : minnesbilder från Holmön. 1991. **Pris 85:- hft., 120:- inb.**
9. **Olof Petter Pettersson**, Nybyggares dagliga leverne. 1999. **Pris 250:-**
10. **Irene Nilsson**, Det som en gång var...: Ett småbrukarår i södra Lappland. 2004 **Pris 150:-**
11. **Edvin Brännström**, Äldre jakt- och fångstmetoder i en Norrbottenssocken. 2006. **Pris 150:-**
12. **Slatta fra Västerbottn** : 415 spelmanslåtar från Västerbotten / samlade och kommenterade av Siw Burman och Gunnar Karlsson. 2. uppl. 2006. **Pris 210:-**

Serie D. Meddelanden

1. **Tone Dahlstedt** och **Barbro Holmgren**, Nordfinska evakueringen till Skelleftebygden 1944-1945 : de finska ”kofflickornas” vistelse i Sverige. 1979. **Pris 10:-**
2. **Pirjo Rissanen**, Samiskt fältarbete. 1981. **Slutsåld**
3. **Lillian Rathje**, Norrländsk folkmedicin : sammanställning av folkmedicinskt arkivmaterial. 1984. **Slutsåld**
4. **Sameland i förvandling**. 1986. **Slutsåld**
5. **O. P. Pettersson**, **Lapplandsforskaren** : fem föredrag. 1994. **Pris 65:-**
- 6 A-B **Vilhelmina – en lappmarksbygd på väg mot framtiden**. 1900-1925. 2006. **Pris 400:-**
- 7 A-B **Vilhelmina – en lappmarksbygd på väg mot framtiden**. 1926-1936. 2006. **Pris 400:-**
- 8 A-B **Vilhelmina – en lappmarksbygd på väg mot framtiden**. 1937-1943. 2009. **Pris 400:-**
- 10 **Harriet Kuoppa**, Situationen för minoritetsspråket meänkieli i Sverige. 2008. **Pris 100:-**

Serie E. Växtnamn

1. **Aspekter på växtnamn**. 1997. **Pris 125:-**
2. **Gustav Fridner**, Folkliga växtnamn i Västerbotten / Redigerad av Sigurd Fries, Jan Nilsson och Margit Wennstedt. 1999. **Pris 170:-**

Serie F. Musikliv

1. **Gunnar Ternhag**, Jojksamlaren Karl Tirén. 2000. **Slutsåld**
2. **Alf Arvidsson**, Från dansmusik till konstnärligt uttryck: framväxten av ett jazzmusikaliskt fält i Umeå 1920-1960. 2002. **Pris 160:-**

ÖVRE NORRLANDS ORTNAMN

Ortnamnen i Norrbottens län

- 3A Bodens kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1987. **Pris 85:-**
- 5 Haparanda kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1992. **Pris 125:-**
- 7A Kalix kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1980. **Pris 40:-**
- 7B Kalix kommun : naturnamn / av Gunnar Pellijeff. 1985. **Pris 65:-**
- 9A Luleå kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1990. **Pris 85:-**
- 11A Piteå kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1988. **Pris 85:-**
- 13A Överkalix kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1982. **Pris 40:-**
- 14 Övertorneå kommun : bebyggelsenamn / av Gunnar Pellijeff. 1996. **Pris 125:-**

Ortnamnen i Västerbottens län

- 14A Vännäs kommun : bebyggelsenamn / av Claes Börje Hagervall. 1986. **Pris 65:-**

ÖVRIGA UTGIVNINGAR

Kattgöbben Mormoras : saga på Ume-/Sävarmål. Texthäfte. **Pris 40:-**

Kattgöbben Mormoras : sagan inläst av Filip Gerhardsson på CD/kassett. **CD 120:-, kassett Pris 80:-**

Filip Gerhardssons skrönor. 10 CD eller kassetter. **Pris 100:-/kassett, 120:-/CD**

Tomas Fischer Trio. CD med Umeås jazzprofiler. **Pris 150:-**

Senna tala ve... – dialekter från Västerbotten. 1 CD. **Pris 75:-**

DAUM-Katta : nyhetsblad. Nr. 1(1994) -. 1-2 nr/år. **Gratis**

Kieliviesti – Institutets finsk-språkiga tidskrift nu med sidor på meänkieli

Det senaste numret (3/2009) av språkvårdstidskriften Kieliviesti innehåller nu även sidor på meänkieli.

Den finskspråkiga tidskriften Kieliviesti grundades år 1980 av Sverigefinska språknämnden. Sedan 2006 ges den ut av Språkrådet, som är en avdelning inom Institutet för språk och folkminnen. Tidskriften kommer ut med fyra nummer om året och den finska delen innehåller bl.a. språkvårdsartiklar, nyord, svar på språkfrågor och term- och översättningsrekommendationer, ofta i form av ordlistor.

Genom utökningen av innehållet uppnås två viktiga mål: meänkieli vid Institutet för språk och folkminnen får ett eget språkrör och Kieliviesti får en breddning och nya läsare. Två av Sveriges nationella minoritetsspråk blir synligare i samhället. Exakt innehåll för meänkieli planeras vid Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM) och utvecklas under arbetets gång.

Om du vill ha gratis provnummer, skicka din adress i ett mejl eller ring och beställ!

Mer information:

Harriet Kuoppa
Telefon: +46-(0)90 - 13 58 14
E-post: Harriet.Kuoppa@sofi.se

Hannele Ennab
Telefon: +46-(0)8-455 42 23
E-post: Hannele.Ennab@sprakradet.se

Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM)

Länsmansvägen 5, 904 20 UMEÅ,

Telefon expedition 090-13 58 15

Telefax 090-13 58 20

daum@sofi.se

www.sofi.se/daum

Arkivchef: 13 58 16, Förste forskningsarkivarie: 13 58 18,

Forskningsarkivarier: 13 58 17 (samiska), 13 58 14 (meänkieli), 13 65 63 (musik), 13 65 33 (IT), 13 58 52 (fonogram), 13 58 53 (assistenter), 13 58 05 (assistenter)